

SLAVNOSTNI NAGOVOR UDELEŽENCEM »MURKOVANJA« 2014

Govori so nehvaležna stvar in dostikrat dolgočasni ter suhoparni. Zato želim, če že moram nastopiti, povedati kaj nekoliko bolj živopisnega. A kaj bi bilo barvitejšega od barv samih? Zato sem se odločil, da svoje kratko razmišljanje posvetim tej temi, ki mi je tudi sicer blizu in jo malo bolje poznam. Kakor me je že pred časom očarala Indija s svojimi subtilnimi ali pa tudi najbolj norimi in kričečimi barvnimi kombinacijami, ki v tamkajšnjem okolju začuda nikoli ne delujejo kičasto, tako me zanimanje za simboliko barv ni zapustilo v vsem poznejšem času. Prav zdaj se ukvarjam z indijskimi mandalami, kozmičnimi diagrami, ki kar žarijo v močnih kontrastnih barvah.

Ker so barve tako impresivne sestavine naših življenj, je njihova povednost zanimiv izziv za etnologe in antropologe. Čeprav je posameznikovo doživljanje barv odvisno od njegovega vsakokratnega kulturnega in zgodovinskega okolja, sega v svojem bistvu v same temelje človeške kognicije. Govorica barv je komunikacijski sistem, ki se je razvijal stotisočletja v povezavi s slikovnim jezikom in jezikom gest oz. telesnih gibov in je s tem predhodnik artikuliranega govornega jezika. Zato so barvanje in krašenje telesa, ples in likovna ustvarjalnost prvinski segmenti vseh človeških kultur, dosti zgodnejši od iznajdbe prvih pismenk. Sposobnost dojemanja barv in njihovih odtenkov pa nam razkriva tudi stopnjo senzibilnosti posameznikov in kultur. Presenetljivo se na Slovenskem tej tematiki nismo veliko posvečali, če že, potem tu in tam pri obravnavi ljudskih noš, slikarij na pirhah ali na steklu ali na panjskih končnicah. Tu se odpirajo še mnoge možnosti raziskovanja.

Vsaka barva, z izjemo črne, je pravzaprav svetloba in svetloba je barva. Zato je bela osnova vseh drugih barv in slednje so tudi najbolj vidne v dnevni luči ali, kot pravimo, »ob belem dnevu«. Bela je barva čistosti in nedolžnosti v fizičnem in duhovnem smislu in lahko predstavlja nekaj oddaljenega in svetega. Bele cvetlice so na našem podežlju ter v cerkveni umetnosti predstavljale Svetega duha, Marijo ipd.

»Bele žene« (*rojenice*, *žark žene*) so otroku v zibki prerokovale bodočnost. Bela kača, ki uteleša duh prednika, pa je varovala kmečki dom in se igrala z domačimi otroki, kadar staršev ni bilo doma. Lahko bi našteali še več belih mitičnih živali, začeniši z belim gamsom Zlatorogom v Triglavskem pogorju. Po ljudskih pripovedih ga je skušal upleniti »zeleni lovec«, ki je priplezal iz doline, a je pri tem sam padel v prepad. Zelena barva vsiljivca v metaforičnem smislu pomeni še vse kaj drugega od uradne lovške uniforme. Kaže na nasprotje zeleno-belo, ki ga lahko razberemo iz besednih zvez »zeleni gozd« ali »zeleno polje« ter »belo mesto« (npr. Bela Ljubljana) in ga lahko prevedemo v razmerje natura–kultura. Kadar je polje »belo«, pomeni, da je posejano ali da je obrodilo, kar ga uvršča v območje kulture, enako kot »pobelego polje« s čredami ovac.

V negativnem pomenu je bela predstavljala bolezen in smrt (npr. bolezensko in smrtno bledico). Smrt so videli kot belo žensko figuro, zato so se tudi prazniki, posvečeni pokojnikom, imenovali »Bele sobote« in »Bele nedelje«. Na tej točki se bela barva pridružuje črni, barvi mračnega podzemlja. Tako kot so črni oblaki

napovedovali točo, je tudi noč prinašala strah pred demoni in čarovnicami. V ljudski baladi o Lepi Vidi ugrabi dekle ali mlado mater črn demon, ki ne more biti le »črn zamorec« v dobesednem smislu, temveč, kot je zapisal literarni zgodovinar Jože Pogačnik, »uničevalna moč« in »glasnik teme«.

Črna je po tej logiki seveda nekaj nečistega in grešnega. V naših baladah o grešniku mora spokornik klečati na črnem kamnu tako dolgo, da se ta pobeli. V zgodbah o dušah nekrščenih otrok (*mavje*, *movje*), ki se ponoči pojavljajo v podobi črnih ptic, je omenjeno, da jih je mogoče odrešiti s tem, da se jih poškropi z blagoslovljeno vodo: tedaj se spremenijo v bele golobe.

A pojdemo k bolj veselim in optimističnim barvam. Med njimi je gotovo na prvem mestu rdeča, barva ognja, toplote, ljubezni in novega življenja. Rdeče jabolko je zrelo jabolko in lahko simbolizira poroko, tako kot v Beli krajini, kjer ga nosijo na drogu pred ženitovanjskim sprevodom. Rdeča je tudi apotropajska barva, ki preganja zla bitja, zato je bila tudi najpogostejša (in nekoč edina) barva velikonočnih pirhov.

Rdeča v povezavi z zeleno ponazarja dve vegetacijski stopnji: začetno in končno, kar pomeni, da sta si barvi lahko bodisi v opoziciji ali pa nastopata v kombinaciji, kakor je razvidno tudi iz nekaterih opisov oblačila Zelenega Jurija. Zeleno-rdeči izbor je bil skoraj nepogrešljiv pri sestavi različnih šopkov, pušeljev in venčkov. Življenjsko moč narave, vidno v njenih zelenih odtenkih, so pripisovali še zlasti zimzelenim drevesom. Na Slovenskem so, tako kot mnogokje, ob otrokovem rojstvu posadili drevo in po njegovi uspešni rasti presojali zdravje in življenjsko dobo posameznika. Povezava je veljala celo v tej smeri, da je ob smrti človeka shiralo tudi »njegovo« drevo. Zaradi htonskega simbolizma je imela zelena barva tudi negativen aspekt, viden v predstavah o zelenih zmajih ter o zelenih laseh in očeh čarovnic. Zanimivo je, da so rdečo barvo v starejši dobi imenovali tudi rumena, rujna in žolta. Polič rujnega vina je tako lahko vseboval rdečo ali rumeno kapljico. Ta pomenski preplet je mogoče pojasniti z dejstvom, da je rumena barva sonca, enako kot rdeča, pomenila toploto in dobro letino, s tem pa tudi prijetno občutje izobilja. Kresni venčki so bili večinoma rumeni, ponekod pa tudi rdeči. Veseli značaj rumene daleč odtehta negativne konotacije z rumenečim in odpadajočim listjem ter boleznijo. Zanimiva je simbolika rumene slame, ki je veljala za pribežališče in skrivališče duš. Pojavlja se npr. kot demonska prikazen škopnika, v krščanski preobleki pa je rumeno seno, ki so ga natresli pod hišnimi mizami na božični večer, vabilo dušam pokojnikov, naj se na njem pogrejejo in si spočijejo.

Besedo »rumena« so zasilno uporabljali še za opredelitev nekaterih svetlejših odtenkov rjave barve. Vendar si te besedne škrčnosti pri poimenovanju rumenorjavih tonov ne moremo razlagati kot neobčutljivost človeškega očesa pri zaznavanju okolja, pač pa bolj s pomanjkanjem ustrezne terminologije. Da je bilo dejansko tako, pričajo številni primeri, ko so kmetje ločevali posamezne domače vrste goveda in drobnice, a tudi konj, psov, mačk, kokoši, po njihovih barvnih značilnostih, torej glede na paleto odtenkov med rumeno, rdečo in rjavo ter črno in sivo. Seznam

* Dr. Zmago Šmitek, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., zaslužni profesor. 1000 Ljubljana, Krojaška 2, zmago.smitek@S5.net.

takšnih domačih imen kažejo dobršno mero ljudske ustvarjalnosti.

Pri poimenovanju domačih živali so se mnogokrat zatekli tudi k primerjavam z divjo naravo. Tako so npr. določenim primerkom dali ime *puhaš* (po barvi polha), *galobaš* (po golobu) ali kar šoja. Črn konj je bil *vranec*, torej vranje barve. Domnevamo lahko celo, da se je barvna terminologija v globoki preteklosti oblikovala prav ob primerih konkretnih stvari in živali in se šele polagoma povzpela na abstraktno raven.

Od rumenorjavih barvnih variacij tvegajmo še skok v modrino, ki nam daje občutek nebesne ali morske širine, pa tudi brezčasovnosti in neminljivosti. Če bi naši današnji nagrajenci za življenjsko delo, Ivanki Počkar, namenili šopek modrih spominčic, bi povzeli prav ta pomen, ki ga je ohranilo njihovo ime. V krščanski umetnosti je svetlo modro ogrinjalo svete Marije, kar je dalo ime cvetlici *Marijin gvantec* ali *kopitnik*. Modra je barva umirjenosti, miselne koncentracije in vedenja in po svojih abstraktnih in ezoteričnih značilnostih primerljiva le še z belo. Zato je imela sorazmerno manjšo vlogo v zemeljskem svetu. Temno modra je veljala za barvo resnobe, kar je narekovalo njeno izbiro pri oblačilih starejših ljudi in uradnih oseb.

Naš cvetober barv lahko podaljšamo še z omembo zlate in srebrne, ki strogo gledano, nista označbi barv, temveč kovin. Ti kovi-

ni sta bili povsod, in od davnine, merilo bogastva in ugleda, tako zemeljskega kot tudi nebesnega. Zlat je bil prestol kralja ali cesarja, ki je bil božji namestnik na zemlji. Od tod tudi vizije zlatih in srebrnih božjih palač, stoječih v onstranstvu, ki se ponavljajo v mnogih mitih in pravljicah. To bajno bogastvo je bilo domena ambivalentnih sil neba in podzemlja, zato nastopa še v zgodbah o zakopanih zakladih, o zlati ptici, ki prileti iz raja, ali o hudiču, ki ponoči prešteva svoje cekine.

Moji današnji utrinki naj bodo kljub svoji fragmentarnosti vendarle nekakšen kažipot v etnologijo simbolov. Aktualnost odpiranja takšnih tem se prav danes potrjuje tudi s priznanjem kustosinji Slovenskega etnografskega muzeja, Poloni Sketelj, za postavitev odmevne razstave o simboliki vrat. Svojevrsna simbolika je tudi v tem, da se naše slovesne podelitve Murkovih nagrad in priznanj dogajajo prav v času, ko se narava pobarva v svoje najrazkošnejše barve, preden jo prekrije zimska belina. Iz vseh pisanih barv pa je sestavljen tudi pušelj, ki ga simbolično namenjam slavljenkam in slavljencem letošnje Murkove žetve. Z željo, da bi v naši etnologiji še naprej cvetele vse barve, naj sklenem svoj skromni nastop.

ETNOLOGIJA MI JE VEDNO DAJALA VSE BISTVENO¹

Dragi in cenjeni kolegi in prijatelji, spoštovani vsi navzoči! V imenu vseh nocojšnjih nagrajencev se iskreno zahvaljujem vsem predlagateljem, ki ste za nas žrtvovali čas za obrazložitve predlogov, Komisiji za Murkovo nagrado, priznanja in listine, ki nas je prepoznala kot priznanja vredne, in vsem vam tukaj, da moremo z vami deliti naše veselje ob tem.

Zase in nagrado lahko rečem, da pravzaprav težko izmerim, koliko sem dala etnologiji in koliko ona meni. Nocojšnja čast podelitve Murkove nagrade je utež v eno smer, občutek pa, da mi je etnologija vedno dajala vse bistveno, se nagiba v drugo. Dala mi je predvsem, da sem iz vsake težave lahko ponovno vstala in našla še večje razsežnosti življenja in dela.

Kustosi etnologi opravljamo tako rekoč vsa dela, v muzejih tudi mnogo fizičnih del: evidentiranje in zbiranje predmetov na terenu, prenos in transport v muzej, čiščenje predmetov, evidentiranje vhodov, inventariziranje, fotografiranje in vse drugo, dokumentiranje in vrednotenje, preučevanje, umestitev predmetov v depo, na razstavo, za spletno objavo, na primer v rubriki Muzejski utrinek, na Facebooku, muzejski spletni strani, v strokovnem prispevku in zborniku, do projekcije in predstavitve – bodisi, pri nas, ob Posavski muzejski vitrini, pred občinstvom v Domu upo-

kojencev, Gasilskem domu, na Železniški postaji Libna, v Godbenem domu Kapele, Domu krajanov, na seji občinskega sveta, v Domu obrtnikov, v Dvorani v parku in še marsikje.

»Pridemo tudi na dom,« je pri etnološkem delu uveljavljen način dela. Brez domov in brez ljudi naše stroke ni. Etnologija je bila vedno veda o ljudeh in za ljudi. Čeprav je muzej ustanova, ki hrani in raziskuje premično kulturno dediščino, je muzejski etnolog strokovnjak, ki so mu nosilci kulturne dediščine, torej ljudje, enakovredno s predmeti na prvem mestu.

Etnolog v muzeju sicer navadno dela kot kustos, kar izvirno pomeni čuvar muzejskih zbirk, danes pa s precej razširjenim zbiranjem najrazličnejših nalog in vlog. Kot pomembno sodobno nalogo kustosa - muzealca vidim strokovno interdisciplinarno in medinstitucionalno sodelovanje, sodelovanje s skupnostmi in drugo zainteresirano javnostjo in, kot najpomembnejšo nalogo, delitev znanja in rezultatov muzejskega dela s kolegi ter posredovanje tega med ljudi. Da ljudje od zunaj ne bi spraševali: »Kaj pa vi sploh delate?«, temveč bi pogosteje pripominjali: »Česa pa vi sploh ne delate?« ali: »Povsod ste. Kje pa vi sploh niste zraven?!« No, tudi to se v Posavskem muzeju v zadnjem času spreminja, čeprav je še dolga pot do dojemanja, da bi naš muzej čutili za svojega v vsaki posavski vasi.

Priznati moram, da še nisem obiskala vseh naših 435 krajev (od tega 109 v občini Brežice, 158 v občini Krško, 117 v občini Sevnica, 28 v občini Kostanjevica na Krki in 23 v občini

¹ Zahvalni govor avtorice v Dolenjskih Toplicah, 11. 11. 2014, ob prejemu Murkove nagrade za izjemne etnološke znanstvene in strokovne dosežke zaokrožene v življenjskem delu (op. ur.).